



ARTICLE INFO

Received: 02nd February 2023

Accepted: 10th February 2023

Online: 11th February 2023

KEY WORDS

Barbening relyefi, Brayl jazıwı, Grifel, korrekcıon shınıǵıwlar, kózi ázzi balalar, relyef shrift.

TIFLOPEDAGOGIKA HAQQINDA

Ashirbaeva Umida Urakboy qızı

*Ájiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institute, Maktabgacha talim fakulteti, Maxsus pedagogika(logopediya) talim yónalishi
1-kurs talabasi*

<https://www.doi.org/10.37547/ejar-v03-i02-p2-50>

ABSTRACT

Bul maqalada kóriwinde nuqsanı bar bolǵan balalardıń arnawlı tárbiyası, kóz bóliminde nuqsanlardıń payda bolıw sebepleri hám olardı emlew ilajları haqqında aytıp ótilgen.

Kirisiw. Bul ómir bar eken, tirishilik payda bolǵanlı berli hárbir jaqsı nárseniń jaman tárepi boladı, hárbir jetiskenlik artında usı dárejege jetisemen degenshe qansha qáte-kemshilikler, qansha qıyınshılıqlar boladı. Biz jasap turǵan bul ómirde heshkim hám heshnársen jetik bolmaydı, hámmeniń ózine jarasa kemshilikleri boladı. Álbette, buni heshkim qálemeydi, lekin ya ilajsızlıqtan, ya imkansızlıqtan usınday boladı. Tap solay, bul ómirde biz lázzatlenip jasap atırǵan jarıq dúnyanı kóriw baxtınan mahrum bolǵanlar bul turmısta heshnárseni kóre almasa da, olardı seziniw jasap atırǵanlıǵınan baxıtlı. Bunday kemshilikli balalar tárbiyası haqqında bizge defektologiyaniń tiflopedagogika jónelisi tereń maǵlıwmat beredi.

Tiflopedagogika - grekshe "typos" sózinen alınǵan bolıp, kór hám pedagogika degen mánisti ańlatadı. Bul taraw kóriw qábileti tereń buzılǵan shaxslardı tárbiyalaw hám oqıtıw mashqalalarına sheshim tabıw, onıń kelip shıǵıw sebepleri hám emlew usılları menen jumıs alıp baradı. Ulıwma pedagogikanıń baǵdarı sıpatında kóriw nuqsanı bolǵan balalar hám úlkenler rawajlanıwınıń ózine tán halda rawajlanadı. Tiflopedagogikanıń ilmiy tiykarları I.MSechenov hám I.P.Pavlovtıń joqarı nerv iskerligi haqqındaǵı izertlegen táliymatı sanaladı.

Endi bul pánniń tariyxına toqtalsaq, tiflopedagogikanıń rawajlanıwı XVII ásirlerde Batıs Evropa mámleketlerine durıs keledi. Kózi ázziler ushın dáslepki oqıw orınları tiflopedagogika páni tiykarshısı bolǵan francuz pedagogı Gayui tárepinen 1784-jılda Parij qalasında shólkemlestirilgen. Al, XVIII-XIX ásirlerde kózi ázziler ushın mektepler AQSH, Germaniya hám Avstraliyada shólkemlestirilgen. Oqıwshılar bunday mekteplerde oqıw, jazıw, esap-kitap hám ónermentshiliktiń eń ápiwayı túrleri, jáne muzıkaǵa oqıtılǵan.

XIX ásirde kózzi ázziler ushın oqıw hám jazıwda álipbeniń júdá qolay bolǵan relyefli noqatlı shrift variantı L.Brayl tárepinen 1829-jılda islep shıǵıldı. Kóp sanlı relyefli noqatlı álipbe Brayl shrifti oqıw hám jazıw ushın sanlardı belgilew, sonday-aq, nota belgileri ushın eń qolay oylap tabılıw boldı. Házirgi waqıtta bolsa olarǵa kompyuter texnikası hám kalkulyatorlar ushın tiykarǵı kod esaplanadı.



Rossiyada kózzi ázziler ushın birinshi mektep 1807-jilda Peterburg qalasında ashılğan. Bunda K.Krot, A.Skrebitskiydiń miynetleri sezilerli dárejede úlken. Kózi ázziler mektepleriniń pitiriwshileriniń bilim dárejesi orta tálim mekteplerindegi 3-4- klass oqıwshıları bilim dárejesine teń bolğan. Defektologiya tariyxında I.Kovalenko da úlken iz qaldırğan. Ol Smolensk qalasındaǵı arnawlı mektepte dáslep baslanǵısh, segiz jıllıq, sońınan orta mekteplerdi shólkemlestiriw hám ámelde alıp barıw menen shuǵıllandı. Bul insanniń aytqan pikirleri hám ideaları kózi ázziler ushın qısqartırılğan jazıwda metodik qollanbalarda sáwlelendirilgen bolıp, bular mınlap kózi ázzi balalardıń oqıwtıwshıları hám tárbiyashıları ushın kúndelikli qollanba sıpatında xızmet etpekte.

Tiflopedagogika tariyxında aytarlıqtay iz qaldırğan alımlardan biri S.Sverlov. Ol 8 jasında kóriw qábiletinen ayırıldı hám arnawlı mektepte oqıdı. Waqıt ótiwi menen bilim jetilistirip Leningrada LDU nıń geografiya fakultetine oqıwǵa kirdi. Ondaǵı gúzetiwshelik, kúshli logikalıq pikirlew hám bar bilim ámeliyatta qollay alıw qábiletleri kózi ázziler sheńberinde bar bolğan mashqalalardıń sheshimin tabıwǵa járdem berdi. Tiflotexnika, kórmeslik aqıbetinen nagiranlıq napaqasına shıqqan kisilerdi jumıs penen támiyinlew, kózi ázziler mektepleri ushın globus hám relyef kartalar islep shıǵıwǵa járdem berdi. Tiflopedagogika tarawınıń kútilmes dárejede rawajlanıwına salmaqılı úles qosqan bunday alımlar júdá kóp. Olardıń tarawdıń rawajlanıwı ushın miyras sıpatında qaldırğan ólmes shıǵarmaları házirde tiflopedagoglar, defektologlar ushın altın qollanba bolıp xızmet etpekte.

Kóriw qábiletiniń joǵalıwı balalarda ózine tán xarakter, sezgi tájiriwbelerin rawajlandıradı. Tuwma kózi ázzi balalarda joqarı biliw procesleri, yaǵnıy, qızıǵıwshańlıq, logikalıq pikirlew, yad, nutq normal halatta boladı. Olarda sezgi hám intellektual funkciyalar ózara baylanıslılıǵınıń buzılıwı pikirlew qábiletiniń basqalardan parıq qılıwına alıp keledi. Bala kóriw qábiliyetin qansha kesh joǵaltsa, onda sonshelli kóbirek kóz aldına keltiriw procesleri bolıp, olardı qaytadan sóylew barısında tiklew múmkin. Eger kóriw yadı rawajlandırılmasa, ástelik penen kóriw obrazları yaddan joǵalıp ketiwi múmkin. Bunday balalar joqarı dárejede psixologik rawajlanıwǵa hám orap turǵan dúnyanı tolıq biliwge, balada saqlanıp barǵan analiz qılıw procesine súyengen halda bárshe imkaniyatlarǵa iye. Arnawlı tálim sharayatında esitiw, teri, iyis biliw hám basqa psixik qubılıslardıń sensor analizatorların rawajlandırıw usıllarınan paydalanıladı. Nátiyjede, qabıllawdı analiz qıla biliw arqalı biliwdi rawajlandırıw múmkin. S.Vigodskiy tárepinen kózi ázziler altınshı seziwge iye ekenligi kórsetilip, bul olarǵa predmetlerdi aralıqtan seziwge, hátte, reńlerdi ajratıwǵa járdem beredi. I.Solnseva kózzi ázzilikti kompetenciyalaw pútkil psixik tálim dizimin, sensor dizimin, intellektual komponentlerdi óz ishine aladı, bular balalarǵa adekvat hám sırtqı dúnyanı aktiv sáwlelendiretuǵınlıǵın hám balanıń jasına qarap hár túrli jollar menen shuǵıllanıwǵa imkaniyat beretuǵınlıǵın aytıp ótken.

Demek, tiflopedagogika pániniń tiykarǵı wazıypaları: kóriwde awır nuqsanı bolğan balardı psixologik-pedagogik hám klinik tárepten úyreniw, bul sıyaqlı defektler payda bolǵanda ruwxıy hám fizikalıq rawajlanıw anomaliyaları hám kóriw funkciyası buzılıwların anıqlaw, shaxstıń kóriw funkciyalarında túrlishe buzılıwlar bolǵanda hár tárepleme rawajlandırıw, zayıp kóriwshilerdi oqıtıw hám tárbiyalaw ushın arnawlı oraylar strukturasını belgilew, ondaǵı oqıw jobası, dástúrli sabaqlıqlardıń ilmiy tiykarın islep shıǵarıw esaplanadı. Janede, bunday kemshiliktegi balalardıń biliw proceslerin rawajlandırıw olardı jámiyetke ,



miynetke tayarlawdın unamlı tárepin beretuǵın arawlı texnik qurılmalar jaratıw, gigienik ilajlar shólkemlestiriw bolıp tabıladı. Tiflopedagogikaǵa qoyılǵan bunday wazıypalardı sheshiwde ulıwma pedagogika, psixologiya, mektep gigienası balalar nevrologiyası menen birgelikte alıp barıladı.

Tiykarǵı bólim. Korrekcion pedagogik is qaǵıydaların tiykarlawda, zamanagóy tiflopedagogika qánigeleri arawlı baǵdarlangan oqıw tárbiya tásirinde ózgeriw, korrekciya, balalardaǵı birlemshi hám ekilemshi buzılıwlar nuqsanlı balardıń tárbiyası hám rawajlanıwı nızamı qatnas haqqındaǵı konsepciyadan kelip shıǵadı. Anomal bala rawajlanıwında tárbiyanıń jetekshi rolin úyreniw máseleleri boyınsha dáslepki qaǵıydalar hám tájiriybeler S.Vigodskiy, A.Vlasova, K.Marchulis, I.Lubovskiyler tárepinen islengen. S.Vigodskiydın aytıwınsha, " bala rawajlanıwınıń eń jaqın zonası " da esapqa alınadı. Bul zonanı esapqa alıw procesin basqarıw, kóriwde nuqsanı bolǵan balalarda buzılǵan hám jeterlishe rawajlanbaǵan funkciyalardı tiklewde júdá áhmiyetli.

Metod - grekshe sóz bolıp, " usıl, ádis " degen mánisti bildiredi. Arawlı pedagogikada: analitik, sintetik, induktiv, deduktiv, salıstırıw, uqsatıw hám abstrakciyalaw metodları qollanıladı. Bunday metodlar járdeminde balardı eki toparǵa ajratıw múmkin:

1. Kózi ázziler

2. Zayıp kóriwshiler

Kóriw ótkirliğine qarap: 1.Total kózi ázziler 2. Salıstırmalı kózi ázziler.

Kelip shıǵıwına qarap: 1.Tuwma 2. Arttırılǵan.

Bunday jaǵdaylardan kelip shıǵıp sonı aytıw múmkin, pániniń aldındaǵı eń tiykarǵı mashqalalardan biri-bul bunday balardı orta mekteplerde oqıtıw. Balardı bunday mekteplerde oqıtıwda oqıtıwshıǵa qánige tiflopedagoglar járdem kórsetiwi dizimin shólkemlestiriw hám kerekli sharayatlardı jaratıp beriw talap qılınadı. Kóriw procesi buzılǵan oqıwshılar mámlekettiń barlıq joqarı tálim orınlarında bilim alıwı múmkin. Úzliksiz rawajlangan jámiyette tálim mın jıllar dawamında júzege kelgen. N.Komenskiy "Ullı didaktika" shıǵarmasında toparlı tárbiyanıń aldındaǵı barlıq tájiriybelardı ulıwmalastırıp, klastıń sabaq barısında tálimniń tiykarǵı didaktik princplerin táriyiletti. Bunda : muzikalı ritmik shınıǵıwlar, emlewshi dene tárbiya, dógerek-átirap qásiyetleri, hawada mólsher alıw, nutqdaǵı nuqsanlardı dúzetiw , kóriw qábiliyetin rawajlandırıw boyınsha shınıǵıwlar jeke tártipte alıp barıladı.

Relyef shrifti - arawlı kólemli shrift bolıp, kózzi ázzi balalar oqıwı hám jazıwı ushın maslastırılǵan. XVIII ásir ortalarında Franciyada bunday balardı ulıwma oqıtıwda, jazıw, oqıw kónlikpelerin rawajlandırıw maqsetinde francuz tiglopedagogı G.Gayui relyef shriftin latin álipbesi boyınsha úlkenlestirilgen formasın usındı. Sońnan XIX ásirde relyefli shriftniń ańsatlastırılǵan baspa shrifti júzege keldi. Onıń eń kóp qollanılatuǵın túri sızıqlı hám iyneli túri bolǵan. 1829-jılı franciyalıq tiflopedagog Lui Brayl relyefli noqatlı shriftin jarattı. Bul shrift pútkil jáhándegi kózzi ázziler ushın oqıw hám jazıwdı támiyinlewshi qurılma sıpatında xızmet etip kelmekte.

1809-jıl Franciyadaǵı Kuvra qalasında Simon Rene Brayl shańaraǵında ul perzent dúnyaǵa keledi. Onı Lui dep ataydı. Lui 3 jasqa tolganda kózine pıshaq penen zıyan tiygizedi. Bunnan soń balanıń kózleri ayazlaw nátiyjesinde kóriw qábiliyetinen ayırılardı. Luidiń ata - anası perzentine dáslepki miynet kónlikpelerin qalıplestiriwge járdem bere basladı. Muzika



oqıtıwshısı menen skripka shertiwdi shuǵıllandı. Awillıq mektebinde Lui ápiwayı tayaqshalar járdeminde álipbeni úyrene basladı. 1819-jılı Parij qalasındaǵı kózzi ázzi balalar oqıytuǵın institutqa oqıwǵa qabil qıldı. Lui Brayl institutınıń eń qábiletli talabalarınan biri edi. Ol instituttı pitirip, oqıtıwshı bolıp jumısqa qabıllandı. Soń usı institutta sabaq beredi. Lui Brayl islep júrip Lan shrifti bórtpe háriplerin hám oqıtıw metodikasın oficer Sharl Barbe islep shıqqan maǵlıwmatlardı jiberiw kerek bolǵanlıqtan puxta úyrenip shıǵadı. Háripler karton tesikshelerde jaylasqan bolıp, oqıwda qıyınshılılar bolar edi. Bunnan tısqarı Barbeniń hárip simvolları úlken bolǵanlıqtan kishi jastaǵı balalarǵa bul naqolay edi. Soǵan qaramay, L.Brayl bul álipbeden paydalanıp relyefli-noqatlı sistema jaratıwǵa kiristi. Ol 15 jasta dáslepki eksperiment islep shıǵardı. Bul sistema 63 kombinaciyadan ibarat bolıp, muzıka notaları, matematik sanlardı ózinde jámlegen. Uzaq jumıs alıp barıwı nátiyjesinde tabılmasın institut keńesine tapsırdı. Lekin institut onı salamat oqıwshılar ushın qıyınshılıq tuwdıradı dep, qollap - quwatlamadı. Tek ǵana, 1837-jılı onıń bul miyneti kórip shıǵıladı hám endi Lui Brayl tárepinen jazılǵan " Karatkuyu istoriyu Fransii " atlı shıǵarması relyefli-noqatlı álipbede basıp shıǵarıwǵa ruqsat berildi. Shıǵarma basıp shıǵarılgannan soń tolıq tán alındı. Ol Franciyada keń tarqaldı. Bul álipbe ushın arnawlı maslamalar islep shıǵıladı. Rossiyada 1885-jılı A.Adlerdiń shıǵarması Brayl sistemasında basıp shıǵarıldı. Lui Brayl 1852 - jil kesellik sebepli dúnyadan kóz jumdı. Házirde Kuvra qalasında Lui Brayldıń úy muzeyi ashılǵan. Sońınan qalada onıń háykeli ornatıldı. Bul ullı insan ómiri dawamında kózi ázziler ushın qanshadan - qansha miynetler jazıp, jan kúydirip jasadı.

Brayl jazıwı - kózi ázzi shaxslar tárepinen qollanıwshı nutq forması bolıp, onda hárip, sóz hám sanlar grifel menen relyefli-noqatlı belgiler kórinisinde arnawlı maslama járdeminde sáwlelendiriledi.

Grifel - arnawlı qálem.

Korrekcion shınıǵıwlar - tálimiy maqsetke erisiwdi támiyinlewde qollanıwshı arnawlı tálimiy qurılımlar jıyındısı.

Bul atap ótilgenler túsinipler tiflopedagogikanıń tiykarǵı quralları esaplanadı.

Juwmaq. Kóriwinde nuqsanı bolǵan balalar ulıwma orta tálim mekemeleri Ózbekstan Respublikası " Tálim haqqında " ǵı, " Ózbekstan Respublikasında nagiranlardı social qorǵaw haqqında " ǵı, " Bala huqıqları kepillikleri haqqında " ǵı, " Imkanıyatı sheklengen balalar ushın shólkemlestirilgen mámleketlik tálim mekemeleri haqqında" ǵı hújjetlerdi tastıyqlaw qararlarǵa muwapıq shólkemlestiriledi.

Kózi ázzi hám zayıp kóriwshi balalar ushın arnawlı mektep-internatları oqıwshılardıń tálim-tárbiyasın, mektep tálimin, sonday-aq, olardıń nuqsanı rawajlanıwı korrekciyasın ámelge asıradı. Tiflopedagogika shaxstı hár tárepleme rawajlandırıwdı támiyinlewge hám kózi ázzilikti kompetenciyalawdıń ilimiy tiykarlarına rawajlanıwdı túrli nuqsanlarǵa dus kelgen balalarda biologik hám social dereklerdiń birligi haqqındaǵı konsepciyaǵa tiykarlanadı. Tálimniń barlıq basqıshlarında awızeki sanaq, geometrik sanaqlar, sızılma ólshem jumıslarına itibar kúsheytiledi.

Kózi ázzi balalardı ulıwma tálim pánlerine oqıtıwda tiykarınan ulıwma tálim mektepleri dástúrlerinen paydalanıladı, bunda balalardıń rawajlanıw basqıshları esapqa alınadı. Ulıwma tálim mekteplerine qaraǵanda oqıtıw waqtı uzaytırılǵan. Yaǵnıy, bir jıllıq dástúr materialları birneshe jılǵa sozıladı.



Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi "Ózbekstan Respublikası Xalıq tálimi dizimin 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw konsepciyasını tastıyıqlaw haqqında" ǵı PF-5712-sanlı qararına muwapıq, Ózbekstanda inklyuziv tálimdi rawajlandırıw arnawlı tálim mútájlikleri bolǵan balalarǵa tálim-tárbiya beriw dizimin rawajlandırıw hám olarǵa kórsetilgen tálim xızmetleri sıpatın jaqsılaw maqsetinde:

2020-2025-jıllarda xalıq táliminde inklyuziv tálimdi rawajlandırıw konsepciyası 1-kórsetpesine muwapıq;

2020-2025-jıllarda xalıq táliminde inklyuziv tálimdi rawajlandırıw konsepciyasını 2020-2021-jıllarda ámelge asırıw boyınsha "jol kartası" 2-kórsetpesine muwapıq;

Arnawlı tálim mútájlikleri bolǵan balalar tálimin 2025-jılǵa shekem rawajlandırıwdıń maqsetli kórsetkishleri 3-kórsetpesine muwapıq tastıyıqlansın.

Konsepciya boyınsha erisilgen nátiyjeler, maqsetli kórsetkishler hám tiyisli dáwirge mólsherlengen tiykarǵı jónelislerden kelip shıqqan halda 2022-jıldan baslap hár jılı tastıyıqlanatuǵın óz aldına "Jol kartası" tiykarında basqıshpa-basqısh ámelge asırıladı.

2020-2025-jıllarda xalıq táliminde inklyuziv tálimdi rawajlandırıw konsepciyası arnawlı tálimge mútáj balalardı oqıtıw ushın inklyuziv tálim dizimin shólkemlestiriw, olardıń tálim alıw huqıqın qorǵaw hám támiyinlew maqsetinde islep shıǵılǵan.

Házirgi waqıtta mámleketimizde qabil etilgen bunday nızam hám qararlarǵa muwapıq kóplegen jumıslar ámelge asırılmaqta.

Búgingi kúnde respublika boyınsha fizikalıq yamasa ruwxıy rawajlanıwda nuqsanı bolǵan balalar ushın jámi 86 qánigelestirilgen mektep hám mektep-internatlarda 21.2 mıń, 21 sanatoriy túrindegi mektep-internatlarda 6,1 mıń oqıwshı tálim-tárbiya aladı.

Sunday-aq, uzaq múddet emlewniwge mútáj bolǵan 13,3 mıń oqıwshı úyde jeke tártipte oqıtıladı.

2014-2016-jıllarda Evropa awqamı menen birgelikte " Ózbekstanda arnawlı tálim mútájlikleri bolǵan balalar ushın inklyuziv tálim " baǵdarlaması ámelge asırıldı. Bul boyınsha 5 aymaqta tájiriybe-sınaw maydanshaları shólkemlestirildi, 150 den artıq pedagog komissiya hám 1,3 mıńnan artıq pedagog qánigeler inklyuziv tálim xızmetine oqıtıldı.

Pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám tájiriybesin asırıw boyınsha tálim mekemeleriniń oqıw rejelerine inklyuziv tálimdi alıp kiriw haqqındaǵı 3 oqıtıw moduli kiritildi.

Tashkent, Samarqand, Namangan, Xarezmi hám Surxandárya wálayatlarında 5 tájiriybe-resurs orayları hám 15 tájiriybe mektepleri shólkemlestirilip olarǵa 800 den artıq balalar qabıllandı.

Bul hújjetlerde jámiyetimizdiń bir bólegi bolǵan arnawlı járdemge mútáj balalardı social qollap-quwatlaw, olarǵa tálim-tárbiya beriw, olardıń salamat balalar qatarınan orın alıp, óz qábileti, imkaniyatların kórsete alıwına, ruwxıy kamal tabıwına qaratilǵan shara-ilajlar belgilep berilgen.

Juwmaqlap aytqanda, bunday kemshilikke iye insanlar jaratılıp atırǵan imkaniyatlardan unamalı paydalanıp, jámiyetimizge óz úlesin qosıw ushın hárekette!

Al, bazı insanlar bar, barlıq aǵzası saw bola turıp awırdıń ústi menen, jeńildiń aatı menen júredi. Álbette, bunıń barlıǵı insannıń tárbiyasına baylanıslı. Ómide bunday jaǵdaylardan unamalı juwmaq shıǵarıp, rawajlanıw jolında bolıw kerek.



References:

1. P.M.Polatova, L.SH.Nurmuhammedova, D.B.Yakubjonova, Z.N.Mamarajabova, SH.M.Amirsaidova, A.D. Sultonova. Maxsus pedagogika. T.:Fan va texnologiya. 2014 y.
2. P.M.Polatova. Maxsus pedagogika. T.:Gafur Gulom. 2005 y.
3. Rahmanova V.S. Maxsus pedagogika (Mutaxassislikka kirish). T: G. Gulom 2005 y.
4. P.M.Polatova Maxsus maktablarda ekologik talim-tarbiyaning ilmiy-metodik asoslari - "Fan va texnologiya" , - T: 2008 y.
5. Литвак А.Г. "Психология слепых и слабовидящих" - М 1998.